

Uredništvo nadaljuje z razpravo o temi Ustavne spremembe in preureditev Jugoslavije, ki smo jo obravnavali tudi že v številki 10–11 revije. Tokrat so prispevke pripravili: dr. Boštjan Markič, prof. na FSPN; dr. Miha Ribarič, prof. na FSPN in na ljubljanski Pravni fakulteti; mag. Drago Zajc, raziskovalni svetnik na FSPN; mag. Marjan Brezovšek, asistent na FSPN; dr. Savin Jogan, direktor Centra za raziskovanje upravljanja in dela v Ljubljani; mag. Mitja Žagar, asistent na FSPN; dr. Milan Matić, prof. na Fakulteti za politične vede v Beogradu.

BOŠTJAN MARKIČ

Nekateri vidiki pravic in svoboščin

1

Osnutek slovenske ustave posebej poudarja, da je zajamčena svoboda izražanja misli, svoboda govora in javnega nastopanja, svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja. Osnutek ustave podčrtuje, da republika Slovenija varuje temeljne človekove pravice in državljsanske svoboščine kot izhodiščne in osrednje prvine ustavne ureditve ter pravne in socialne države. Boj za pravice in svoboščine človeka, gledano zgodovinsko, ni niti kratek, niti enostaven. Poln je najrazličnejših vzponov, pa tudi zelo hudih padcev, ki so človeka poniževali in tako omejevali njegovo dostojanstvo.

Že Deklaracija o pravicah človeka in državljana, ki jo je francoska narodna skupščina sprejela 26. avgusta 1789. leta, je slovesno zapisala v svojem 11. členu, da je svobodna izmenjava mišljenja in misli ena najdragocenejših človekovih pravic. Tudi Konferenca o evropski varnosti in sodelovanju v Helsinkih 1975. leta je podčrtala, da bodo države udeleženke spoštovale človekove pravice in temeljne svoboščine, vštevši svobodo misli, vesti, vere in prepričanja za vse, ne glede na raso, spol, jezik in vero. Države udeleženke so se leta 1975 v Helsinkih dogovorile, da bodo pospeševale in vzpodbujale dejansko uveljavljanje državljskih, političnih, gospodarskih, socialnih, kulturnih in drugih pravic in svoboščin, ki vse izvira jo iz dostojanstva, ki je lastno človekovi osebnosti in so bistvenega pomena za njen svobodni in polni razvoj.

Mogoče je soglašati z ugotovitvijo, izraženo v Razlagi k osnutku ustave republike Slovenije, da poglavje o Pravicah, svoboščinah in dolžnostih človeka in državljana izhaja iz že dosežene ravnine urejanja človekovih pravic v veljavni ustavi, ki je bila z zadnjimi ustavnimi dopolnili prav na tem področju pomembno dopolnjena. Toda jugoslovanska (slovenska) preteklost je bila prav na področju svobode izražanja (in opredelitve) obremenjena z ne tako maloštevilnimi temnimi

lisami, ki so tudi postavljale pod velik vprašaj demokratičnost prejšnjega političnega sistema.

Svoboda izražanja misli je pravica človeka v boju za človekovo osebnost. Svoboda izražanja misli je nastopanje proti intelektualni inkviziciji vseh barv, oblik in časov. Konec koncev: tudi Giordano Bruno je bil sežgan na Cvetnem trgu v Rimu (umrl je »brez preliivanja krvi«), ker je hotel svobodno izraziti misel. Poučna je tudi usoda Galileja. Njegov »eppur si muove« je bil v toku zgodovine ne tako redko le melanholično upajoči refren, da boja za svobodo misli vendarle ni mogoče za vselej blokirati. Tudi Maova doktrina »naj cveti sto cvetov« je vzbujala v začetku demokratična upanja. Končala pa je klavrno: ko so se cvetovi pokazali, je veliki ideološki vrtnar vse tiste cvetove, ki mu v idejnem vrtu niso ustrezali, pač neusmiljeno porezal.

Realsocialistični svet, vključno z našim domačim, »samoupravno« prepleskanim, je sicer formalno ustavno priznaval svobodo misli in opredelitve. To je bilo opredeljeno v smislu: misel je svobodna, oziroma relevantnost svobode misli je podana, kadar je misel na zunaj spoznana in spoznatna, torej opredeljena. V praktičnem življenju pa je prejšnji režim svobodo misli relativiziral z ideološkimi shemami, da svoboda misli ne more pomeniti miroljubnega intelektualnega sožitja na idejni in miselni ravni z »idejnimi sovražniki«. Takšno pojmovanje svobode misli je potem ne ravno tako izjemno vodilo tudi do »mišljenjskega delikta«. Vendar resnična demokratična država, in upati je, da bo taka suverena republika Slovenija, ne pozna in torej tudi ne sankcionira zločina mišljenja: »delict d'opinion« sodi v ropotarnico nedemokratičnih togih sistemov, kar pa osnutek ustave republike Slovenije v celoti zavrača. Ne kaže prezreti, da drugi člen osnutka ustave republike Slovenije posebej odloča, da ima v republiki Sloveniji oblast ljudstvo.

Kdor je presojal, da se s svobodo izražene misli tako »vznemirja javnost«, da to zasluži kazensko sankcioniranje (»mefistofelovski« termin vznemirjanje javnosti je bil perverzen sad boljševidiščne miselnosti), je bil obremenjen s starimi modeli pojmovanja pravic in svoboščin, ki jim osnutek nove slovenske ustave za vselej zapira vrata. Administrativni intervencionizem v sferi izražanja mišljenja je – tako je vsaj upati – v državi Slovenije za vselej stvar preteklosti.

Kako je tedaj tudi še razumeti 39. člen osnutka ustave republike Slovenije, ki govori o svobodi izražanja misli, svobodi govora in javnega nastopanja, svobodi tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja? Razumeti ga je kot člen, ki mora napraviti konec raziskovanju stopnje »lojalnosti državljana«; razumeti ga je tudi kot člen, ki bo pometel s pojmovanjem kategorije »disidentskega mišljenja«. Pravica do drugačnosti, pravica do različnosti mišljenja, ki je sicer itak v naravi samega mišljenjskega procesa, je torej tudi logična pravna posledica ustavnopravnega zagotovila slovenske ustave. Preteklo sprenevedanje, ki je svobodo izražanja misli v svojih skrajnostih ironično poimenovalo s svobodo »Hyde-Park« demokracije, v slovenskih razmerah ne bo več vžgalo.

2

Novi slovenski ustavni dokument govori o tem, da je zajamčena svoboda znanstvenega in umetniškega ustvarjanja in pouka. Podobno določilo ima tudi člen 33 ustave republike Italije iz 1948. leta, ki govori o tem, da sta svobodni umetnost, znanost in da je svoboden tudi pouk (l'insegnamento). Italijanska ustava, ki velja že dvainštirideset let (kljub poskusom, da bi jo spremenili), ima zelo posrečeno napisano poglavje o pravicah in dolžnostih državljanov. Poglavje o pravicah in dolžnostih državljanov je razdeljeno v štiri dele, ki obravnavajo Državljanke

odnose, Etično socialne odnose, Ekonomske odnose in Politične odnose. V okviru teh sklopov italijanska ustava obravnava zelo široko paleto pravic in dolžnosti. Kaže, da so se »Founding fathers« nove slovenske ustave kar precej zgledovali tudi po relativno moderni italijanski ustavi. To seveda ne navajam kot slabost »slovenskih očetov ustavnosti«, temveč kot primerno ustavno pravno usmeritev.

Naše ustavno besedilo je tudi že doslej imelo zapisano zajamčenost svobode znanstvenega in umetniškega ustvarjanja. Na novo je torej v osnutku nove slovenske ustave dodana le zajamčenost svobode pouka.

Čeprav so odločujoči dokumenti nekdanje partijske avantgarde (program ZKJ) imeli verbalno zelo vzpodbudne misli in demokratična stališča o znanstvenem in umetniškem ustvarjanju, je družbena praksa v ancien regimu ubirala pogostokrat drugačna pota. Prav gotovo je pomembna naloga (družboslovne) znanosti odkrivati resnico o družbi. Pot do take resnice pa ne vodi naravnost, temveč prek napornih teoretičnih in empiričnih iskanj in raziskovanj, preko zmot in dvomov. Partijska avantgarda, ki se je zavzemala, da so bila tudi v prejšnjih ustavnih besedilih uveljavljena načela o svobodnem, znanstvenem in umetniškem ustvarjanju, pa je našla vedno dovolj razlogov idejne narave, da so sicer demokratična načela o znanstveni in umetniški svobodi v praksi povsem zvedenela. Precej privzdignjeno je zvenelo partijsko programsko načelo, naj bosta znanost in umetnost razsodnika sama sebi in da naj to ne bo niti država niti partija. Toda praksa se ni izognila, denimo, aferi Tople grede, obračunu s Perspektivami, »Golubnjači«, administrativnim posegom na Univerzo kot matico znanstvenoraziskovalnega ustvarjanja. Vedno se je našlo opravičilo, da se je lahko manipuliralo s svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja: nasprotovalo se je teorijam, ki da v imenu abstraktnih koncepcij svobode odpravljajo resnično svobodo znanstvenega in umetniškega ustvarjanja. Včasih se je res nekolikokrat sramežljivo razpravljalo o administrativnih pritiskih na znanost in umetnost. Včasih pa so se taki posegi tudi dovolj nesramežljivo opravičevali zaradi »negativnih pojavov« v znanosti in umetnosti. Polno je bilo političnih gesel o podrejanju znanosti in umetnosti »reakcionarnim političnim težnjam«. V prejšnjem režimu, ki je bil »panpolitičen«, se je poudarjalo, da je za politični boj (za dosego »samoupravnih ciljev«) nujna izostrenost znanstvene kritike. Poseg prejšnjega režima v umetnost je v njegovih najbolj trdih obdobjih imel tudi pojavnost obliko ždanovizma, in to vse od »partizanske breze« naprej. Seveda pa je svoboda znanstvenega in umetniškega ustvarjanja pomenila tudi svobodo od dogmatizma, ki se je ne tako redko vsiljeval umetnosti in znanosti.

Pred leti je predsednik švedskega Nobelovega odbora za podelitev nagrade prof. dr. Tuselius dejal, da je vpliv znanosti danes mogoče primerjati z vplivom političnih in gospodarskih dejavnikov. In res je: spodobi se in prav je torej, da osnutek k ustavi republike Slovenije govori o zajamčenosti svobode znanstvenega in umetniškega ustvarjanja. Toda, kaj storiti, da ta zajamčenost ne bi izzvenela v prazno? Zanesljivo je tudi ustvarjanje materialne podlage, finančnih temeljev in virov, eden izmed odločujočih pogojev za znanstveno in umetniško ustvarjanje v Sloveniji. In to še zlasti, če nočemo, da bo 55. člen osnutka slovenske ustave le okrasni pridevek v širokem inventariziranju pravic in svoboščin človeka in državljana.

3

Členi 35, 36, 37 osnutka ustave republike Slovenije so nedvomno tisti, ki zagotavljajo izjemno pomembne pravice človeka. Če se krši človekova zasebnost, če se krši nedotakljivost stanovanja ter tajnost pisem in drugih občil, potem nima-

mo opravlja s pravno državo, temveč z njeno farso oziroma karikaturo. Če kdo človeku ob zgodnjih jutranjih urah ropota na stanovanjskih vratih, potem je to v demokratični državi lahko mlekar ali raznašalec časopisov, ne pa nekakšen »poslovenjeni Watergatovski vodovodni inštalater«. Če je človekovo pismo sumljivo zalepljeno, je v demokratični družbi to lahko posledica nemarnosti odpošiljateljice, ne pa posebnega postopka v »ekstra« sobi v poštnem uradu.

Slovenski ustavni osnutek posebej govori o varstvu pravic zasebnosti in drugih pravic osebnosti. V osnutku k slovenski ustavi je posebej zagotovljena pravica do spoštovanja človekovega zasebnega in družinskega življenja in varstvo drugih pravic osebnosti. Tudi tu se očitno osnutek naslanja na 12. člen Splošne deklaracije o pravicah človeka iz leta 1948 in na 6. člen Evropske konvencije o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, podpisane 1950. leta v Rimu. Tovrstne pravice in njihove zaščite poznamo tudi v nekaterih drugih političnih sistemih: tako na primer v Italiji govorijo o »il diritto alla riservatezza«; v francoskem političnem sistemu o »le secret de la vie privée«; v Veliki Britaniji o »The right of privacy«; in v nemškem političnem sistemu o »das Recht auf die Privatsphäre«.

Osnutek ustave republike Slovenije govori tudi »o varstvu drugih pravic osebnosti«, ne da bi jih natančneje določeval. Mogoče pa je sklepati, da je tu mišljena tudi pravica na lastno podobo in vse drugo, kar spada v človekovo osebno in družinsko intimno sfero, kjer mora biti »vtikanje nosu« in »gledanje skozi ključavnico« vendarle tudi pravno regulirano in ne prepuščeno arbitrarnosti.

Nova slovenska ustava tudi stanovanje proglašajo za nedotakljivo. Nihče ne sme brez odločbe sodišča proti stanovalčevi volji vstopiti v tuje stanovanje ali v druge prostore, niti jih preiskovati. Pri preiskavi ima pravico biti navzoč tisti, čigar je stanovanje ali prostori se preiskujejo, ali pa član njegove družine oziroma njegov zastopnik. Preiskava se sme opraviti samo v navzočnosti dveh prič. Pod pogoji, ki jih določa zakon, pa sme uradna oseba brez odločbe pristojnega organa vstopiti v tuje stanovanje ali v tuje prostore in brez navzočnosti prič opraviti preiskavo, če je to neogibno, da neposredno prime storilca kaznivega dejanja ali da se zavarujejo ljudje in premoženje, ali če je očitno, da se drugače ne bi mogli zavarovati dokazi v kazenskem postopku. V 36. členu osnutka gre torej za pravico, ki se je včasih v tradicionalni teoriji obravnavala kot »hišna svoboda« oziroma kot tisto, kar se je v angleški terminologiji simbolično izražalo z geslom: »My Home is my Castle«. Nedvomno je vse tisto, kar posega v človekovo stanovanje tako občutljivo, da terja posebno zaščito in skrajno omejene možnosti odstopanja od splošnega načela, da je stanovanje nedotakljivo.

Osnutek ustave republike Slovenije tudi posebej zagotavlja tajnost pisem in drugih občil in določa, da je tajnost pisem in drugih občil neprekršljiva. Pod tajnostjo in pravico zavarovanja »drugih občil« je tu vsekakor razumeti listine, spise, brzojavna in telefonska sporočila.

Tudi v tem primeru gre za pravice, ki so za človeka izjemno pomembne, saj gre tudi tu za človekovo intimno sfero, ki je osebno in družinsko zelo občutljiva. Bržčas pa bi primerjalna analiza in analiza domačih razmer v petinštiridesetih letih obstoja prejšnjega sistema pokazala, da je ravno na tem področju prihajalo do hudih kršitev. Če sem prej v tem zapisu omenil italijansko ustavo, ki ima glede pravic in svoboščin zelo demokratične in funkcionalne določbe, pa seveda tudi ne moremo mimo dejanskega položaja v italijanski družbi: famozni »servizi Segretti«, italijanske razvejane tajne službe so v preteklosti še kako kršile določbe italijanske ustave. Kot rečeno, je tudi jugoslovanska praksa v tem pogledu za utrjevanje demokracije poučna. Pri tem seveda najbrž ne gre le za zlorabo Uprave državne

varnosti samo v Rankovičevih časih, ampak tudi pozneje. V moderni dobi, polni izjemnih »sophisticiranih«¹ tehničnih pripomočkov, so izzivi in skomine »tajnih služb«, če ni zadosti kontrolnih mehanizmov (večni problem: kdo bo čuval čuvarje), tako veliki, da mnogi politični sistemi tem izzivom in skominam podležejo. Afera Watergate, afera Gladio so značilni, morda najbolj znani primeri.

Osnutek k novi ustavi republike Slovenije daje glede varstva pravic zasebnosti in drugih pravic osebnosti, glede nedotakljivosti stanovanja in glede pravice pisemske tajnosti sicer relativno tehtna ustavnopravna zagotovila. Toda dejanska realizacija teh pravic tudi v državi Sloveniji zanesljivo ne bo odvisna le od ustavnopravnih norm.

MIHA RIBARIČ

Razreševanje jugoslovanske krize

Za gospodarsko, politično in ustavno krizo Jugoslavije je značilno, da se za njeno razrešitev odpirata predvsem dve opciji: stara, federalna in nova, konfederalna. Federalna opcija v bistvu išče rešitev v čiščenju dosedanjega federalnega modela vseh tistih elementov, ki so postavljali republiko in narod kot njen osnovni konstitutivni element. Kajpada republike ne morejo v celoti izločiti iz ustavnega mehanizma eventualne bodoče federacije. Zato pa postavljajo v ospredje državljana kot osnovni konstitutivni element. Republike sicer ohranjajo kot konstitutivni element federacije, vendar jim tako izpraznijo realno vsebino, funkcijo in moč, da bi bila republika po kakšnem od teh pogledov samo še oblika regionalne avtonomije – brez odločilnih pristojnosti tako v pravnem kot v finančnem pogledu. Na pravnem področju se srečujemo z idejami v bistvu popolnih zveznih zakonov, katerih izvrševanje zagotavljajo in jih tudi dejansko izvršujejo v celoti zvezni organi na celotnem ozemlju države s svojimi detaširanimi organizacijskimi enotami. Zvezna sodišča bi bila od prve do zadnje stopnje, vključno z novim Vrhovnim sodiščem Jugoslavije, v bistvu pristojna za najpomembnejša vprašanja. Ponovno se srečujemo z idejami, da bi morala biti republiška ustava v skladu z zvezno ustavo – namesto dosedanje nenasprotnosti. To bi pomenilo, da je zvezna ustava podlaga za republiško in torej izvedena iz nje, z vsemi načelnimi in praktičnimi posledicami, vključno s tem, da bi Ustavno sodišče Jugoslavije v skrajni konsekvenci namesto izražanja mnenja lahko razveljavilo določbe republiške ustave.

Nepogrešljiva značilnost nove, sodobne, demokratične in učinkovite federacije, kot jo označujejo njeni avtorji, bi bili tudi njeni izvorni prihodki. Namesto dosedanjega enodomnega bi bilo uvedeno dvodomno odločanje. Vse zakone in druge splošne akte bi torej sprejemala enakopravno oba zbora – zbor državljanov in zbor republik. Soglasja republiških skupščin k federalnim zakonom ne bi bilo več. Za sprejem zakonov na tem področju bi bila sicer potrebna večina poslancev iz vsake republike, s pomočjo začasnih ukrepov in še kakšne ustavno odprte možnosti pa bi se v nujnih primerih lahko sprejemali zakoni tudi v nasprotju z voljo posamezne republike. Soglasja republik za začetek postopka za spremembo ustave ne bi bilo več, če pa se na koncu katera republika ne bi strinjala